

שירת המסתורין

נוהג שבקרית ספר שלנו הוא, שאין אנו מדברים בסופר או משורר אלא אם כן הוציא ספר חדש, הגיע ליובל כלשהו, זכה בפרס או פרסם כתבים מקובצים. מחוץ למעגל ארועים נכבד זה אין איש שם לב אל הסופר — שהרי דור מעודכן ומחפש חדשות אנו, ועוסקים בכל עניין במועד הנכון ובקצב הנכון. וכך מגיעים אנו עתה אל מפעל חייו של המשורר ש. שלום, ארבעה כרכים כבדי משקל שיצאו השנה בהוצאת יבנה. בגילוייה החשובים שירה זו אחידה היא מבחינה רעיונית, טובבת רובה ככולה על כמה צירים אידיאיים, חוזרים ונשנים, ועל השקפת עולם אחת. ברבים משיריו מתאר ש. שלום את הזמן ואת המקום, את המציאות המקיפה אותו. למרות זאת (או שמא אין כאן כל סתירה כלל והעיקר) אין כאן שירה של הווי, קשורה לתקופה ואתר. וזאת, משום שאך לעיתים נדירות דותה העכשיו והכאן את הרעיון שמאחורי הדברים, שאין לו שעה ואין לו מקום. המאורעות (והמדובר כאן בעיקר בשירתו "הפרטית" של ש. שלום, ולא בשירתו "הלאומית") מתרחשים כאילו על שני משוורים: המישור המציאותי, הברור, הנתפש לעין ולחושים, ובמישור של המימד הרביעי, אם אפשר לבטא זאת כך, המישור שאינו נתפש בחושים, ודווקא משום כך הוא עומד וקבוע ואינו ניתן לשינויים חולפיים. עולמו הרעיוני של ש. שלום שונה מעולמו של דור המשוררים הצעירים. במיטב שירתו של ש. שלום עדיין מהדהדים רעיונות ומחשבות, אשר נדחקו הצידה בפני לחצם של החיים בעידן הטכנולוגי מחשבות על האלהים, על המשיח, על הגאולה. אל לנו להגזים ולמתוח גבול חד מדי: האלהים מופיע

גם אצל משוררים צעירים יותר. יהודה עמיחי, למשל, מתחבט הרבה בבעיית המסורת הרוחנית שלנו. הוא מחפש את הקשר אל האלהים, כשם שהוא מחפש את הקשר אל האב. בשיר אחד שלו "אלוהים שוכב על גבו מתחת לתבל, / תמיד עסוק בתיקון, תמיד משהו מתקלקל". אכן, אך אבסורד היא זה, לחפש אלהים בסרבול עבודה כחול אצל ש. שלום. לא רק אבסורד, אלא חילול הקודש. אמנם, כדי למנוע טעות אפשרית, יש להדגיש, כי האלהים המצוי בשירי ש. שלום אינו אל אורטודוכסי-מסורתי. אין זו שירה דתית — בדיוק כפי שסיפורנו של ש"י עגנון אינם "דתיים". יש בהם צביון חזק ושל מסורת, דתית וחילוני, אולם אין הדברים הללו זהים.

כדי להבהיר את הקונצפציה האלהית בשירת ש. שלום אביא כאן קטעים מתוך אחד משיריו, "לאטי":

שלחני מפניך, אחי בתבל, / ואמר לי שלום. /
 בעמק הגשמים משעולי מתפתל, / ורד כבר היום. /
 ידע ידעתי כי אין עוד אל מי / רגלי לשרך. /
 אולם נתחבתי לכוסף שלי / והנני הולך.
 יעוטו עלי תנים ואני לא אפחד, מקלי לא אניף. /
 הן עמדי אנכי רק לבד — / ומי לי יכאיב ? /
 ומי מרצעי יחרידני בליל / ואני המקום ! ? ... /
 שלחני מפניך, אחי בתבל, / ואמר לי שלום. /

אם אנו באים לבדוק שיר זה לתכניו המטפזיים, הרי שמוצאים אנו כמה נקודות אחיזה מוכנות וברורות. הפניה אל "אחי בתבל" היא כללית מאוד, במתכוון. יחד עם ההכללה הרחבה שבמושג "תבל", באה פניה ספציפית יותר, "אחי". "אחי" יש בו משום קרבה רבה; ואולי דווקא הפניה אל המשלח בתור "אחי" מדגישה את הבדידות, אפילו הטראגיות, שבכורח הנדודים וההתרחקות. "עמק הגשמים" בא לחזק רושם זה של עצבות; טיפות הגשם מאז ומעולם שמשו סמל לדמעות. ועוד מתגבר המוטיב עם הקביעה שאין כל מטרה לנדודים — "ידע ידעתי כי אין עוד אל מי / רגלי לשרך". מכאן והלאה אנו מגיעים לנקודה בה התחלנו, — הקונצפציה האלהית. למעשה, יש כאן תפישה פנתאיסטית, בוואריאציה מסויימת. תחילה שומעים אנו על התנים, שאין בהם כדי להטיל אימה על המשורר. וזאת, משום שהמשורר נמצא לבדו. אם כך, עלינו לראות בתנים, כמו במשורר, התגלמויות שונות של הוויה אחת ויחידה. ואילו הבית האחרון מסכם את הרעיון בצורה קיצונית עוד יותר: "ומי מרצעי יחרידני בליל / ואני המקום ! ? ...". כאן אנו מגיעים לזיהוי האני עם האלוהות.

כאמור, השיר "לאטי" אופייני לתמונת העולם, המשתקפת אלינו מתוך כלל יצירתו השירית של ש. שלום. על כן התעכבנו על ניתוח שיר אחד, בבחינת פרט

המעיד על הכלל. יכולים אנו למשוך הקבלות משיר זה, הקצר ופשוט לכאורה, ליצירות ארוכות ומורכבות יותר. יש יצירות שרירות בעלות תוכן פרטי-אישי מובהק, וגם בהן אנו מוצאים דרך מחשבה זהה. כראיה אפשר להביא את מחזור שלושת כלילי הסונטות הגדול, "מעבר לדם", "אשה", "חנינא בני". מחזור הסונטות מספר סיפור אהבה. יש בו חוויה אישית עזה. אך ככל שהעלילה מתקדמת, הולך ומתפתח הרעיון הכללי, החורג הרבה מעבר לחוויה האישית.

רעיונות משיחיים, בחלקם השלכה מספרות המיסתורין שלנו, ובחלקם הדים לשירה הרומנטית של ספרות העולם, מוצאים את ביטויים כאן. על המיסתורין, על טשטוש הגבולים בו מסורת היסטורית והזיה, בגויים מחזותיו של ש. שלום, "שבת העולם" ו"מערת יוסף".

החלק הרביעי של כתבי ש. שלום מכיל את "שירי קוממיות ישראל". זוהי שירתה הלאומית של הסופר. יש כאן שירים על עליה, היאחזות, מאורעות, מלחמה ושואה, על מלחמת השחרור ומסע סיני, ועל הגשמת רעיון המדינה. בהתאם לרוח הזמן ולהתפתחות התפישה השירית בימינו, הרי השירים מן התקופה הקדומה יותר מיטיבים לבטא את הלכי הרוח ששררו אז בארץ, וכל מי שחי כאן באותם ימים, ימצא כאן מכרים וותיקים. ואילו השירה כיום אינה אינה "שירה כללית" אלא "שירה פרטית". שיר הקרוי "פקיד מדינת ישראל" לא על נקל ימצא מסילות ללבבנו. לעומת זאת, לפני תקופה קצרה ביחס היה היישוב כולו נתון להתעוררות לאומית, למשימות קיבוציות, ועד היום מתלווה משקע אמוציונאלי רב לשירים על כל הנושאים הקשורים בהיסטוריה הסוערת של היישוב לפני הקמת המדינה. קרוב לוודאי, שבאותם ימים לא היה אף סיף של תנועת גורע, שלא קראו בו מידי פעם את שירו של ש. שלום "קולות בלילה". (למי שאולי אינו זוכר את הכותרת: "אתה מוכן? — שאל הקול בדמי הלילה"). שירים כמו "העמק הוא חלום", "ממרומים ברכה יורדת", "חמישה יצאו מולדת לבנות", "אי שם על גבולות המדבר", שכולם הולחנו, היו לפני עשרים ועשרים וחמש שנים חלק מן התודעה שלנו. לא היה כאן מקום לניחות ספרותי, וודאי שגם לא חשבנו על כך באותם ימים במונחים של ספרות. כלמרבית הזכרונות של אז, יש גם לשירים הללו בעינינו כיום ערך נוסטאלגי.

דומה שהנימה האופיינית של שירת ש. שלום בולטת במיוחד בשירים שנכללו בכרך השני של הכתבים המקובצים. הכוונה ל"פנים אל פנים" ו"ספר חי רואי". כאן אנו מוצאים במודגש את הנטייה למיסתורין, את המשיכה לנושאים מטפזיים:

נגעתי אל החדר השלישי, / קירות של שיש וחלון פתוח.
תליתי על קולב כל האישי / ולא נותר כי אם וילון ברוח
אשר נשא גגון כה חרישי — / מלה מלה שנגתי קדישי.